

د: ۸۵/۳/۱۷

پ: ۸۵/۸/۱۳

اثیرالدین ابهری صاحب کشف الحقایق

محمود عباسی*

چکیده

اثیرالدین ابهری از علمای قرن هفتم هجری و دارای آثار و تألیفات فراوانی در حوزه‌های مختلف علوم به‌ویژه فلسفه است. آثار این حکیم مسلمان قرن‌ها در سایر سرزمین‌های اسلامی مورد توجه و تدریس بوده و نکات بدیعی را در منطق و فلسفه پدید آورده است. در این نوشتار علاوه بر معرفی ابهری به بخش‌های کتاب کشف الحقایق وی و نحوه تصحیح آن خواهیم پرداخت.

کلیدواژه: اثیرالدین مفضل بن عمر ابهری، هانری کربن، کشف الحقایق، دیوان شعر، روش تصحیح.

اثیرالدین مفضل بن عمر ابهری از مشاهیر حکمای اسلام و از شاگردان بزرگ فخررازی است که در ابهر زنجان متولد شده است. برخی وفات وی را سال ۶۶۰ ه. ق^۱ و برخی دیگر ۶۶۳ ه. ق^۲ و ابن اعبری سال ۶۶۱ ه. ق می‌داند. حاجی خلیفه در کتاب کشف الظنون در ذیل کتاب کشف الحقایق وفات او را ۶۶۳ ه. ق و در دنباله کتاب المغنی فی الجدل ۷۰۰ ه. ق ضبط نموده است ولی با توجه به این که وفات وی در زمان هلاکوخان مغول بوده است، سال ۶۶۳ ه. ق قول معتبرتری است. او به علت فتنه مغول به شام رفت و در خدمت محیی‌الدین محمد بن سعید بن ندی (متوفای ۶۵۱ ه. ق) در دمشق زیست. سپس به بلاد روم (آسیای صغیر) رفته از محضر کمال‌الدین یونس موصلی فقیه و ریاضیدان و منطقی (متوفای ۶۳۹ ه. ق) در موصل و اربل با وجود

* کارشناس ارشد فلسفه اسلامی و مدرس دانشگاه علمی کاربردی زنجان.

Email: mahmood_abba30@yahoo.com

بزرگی سن و مقام والای علمی، ریاضیات و نجوم آموخت. ابن شاکر در احوال اسماعیل عمادالدین ابوالفداء صاحب حماة می‌نویسد:

او دوستدار اهل علم بود و آنان را به خویش نزدیک می‌کرد. اثیر الدین ابهری به خدمت او پیوست. و نزد او اقامت گزید و ابوالفداء برایش نقدینگی که کفاف مخارج او را نماید مرتب کرد.^۳

هانری کوربن وی را از جمله اندیشمندان سنی آورده و با عناوین فیلسوف و ریاضیدان و عالم هیئت معرفی کرده است.^۴

کثرت آثار و تعدد نوشته‌های ابهری گواه بر تسلط او بر علوم زمان خود است. او اکثر اوقات خود را به تدریس علوم و تعلیم طلاب و تألیف کتاب گذرانده است.

کتاب الهدایة وی که در حکمت طبیعی و الهی است در تمام ممالک اسلامی مشهور و مدتی کتاب درسی طلاب حکمت بوده و شروح مختلفی بر آن نوشته شده که مهم‌ترین آنها شرح فاضل حرزبانی و حسین معین‌الدین میبیدی و ملاصدرای شیرازی است. کتاب دیگر وی المنطق که به ایساغوجی معروف است در خصوص علم منطق بوده و از سوی شمس‌الدین احمد فناری (۸۳۴ ه.ق) شرح و در قسطنطنیه چاپ شده است که اکنون در کشورهای ترکیه و عراق و پاکستان از متون درسی به‌شمار می‌رود.^۵

نجم‌الدین کاتبی قزوینی (۶۰۰-۶۷۵ ه.ق) از شاگردان بنام اثیرالدین است که شرحی آزاد بنام مبسوط جامع‌الدقائق فی کشف‌الحقایق بر کتاب کشف‌الحقایق ابهری نگاشته است.^۶

آثار دیگر ابهری عبارتند از:

۱. تنزیل الافکار فی تعدیل الاسرار در منطق طبیعیات و الهیات که خواجه نصیرالدین طوسی بر آن نقد مفصّلی به نام تعدیل المعیار فی نقد تنزیل‌الافکار نوشته است.
۲. الکشف در منطق به زبان عربی
۳. زیادة الاسرار در فلسفه به زبان عربی
۴. غایة الادراک فی درایة الافلاک
۵. منطق، رسالهٔ مختصری به زبان فارسی
۶. آغاز و انجام، رسالهٔ مختصری به زبان فارسی
۷. کلمات عشره، رسالهٔ مختصری به زبان فارسی
۸. المحصول در مقابل التحصیل بهمینار، شاگرد مشهور ابن سینا
۹. المسائل، در زمینهٔ کلام
۱۰. الرسالة الزاهرة فی بیان فساد المقدمات الجدلیه
۱۱. المغنی، در علم جدل و آداب بحث و مناظره
۱۲. التهذیب النکت (نکت از ابواسحاق ابراهیم بن شیرازی متوفای ۴۷۶ ه.ق است)
۱۳. حاشیه بر شرح ملخص فخررازی
۱۴. منتهی‌الافکار فی

ابانة الاسرار در منطق، الهیات و طبیعیات ۱۵. خلاصه الافکار و نقاوة الاسرار در علم منطق ۱۶. دقایق الافکار در منطق ۱۷. عنوان الحق و برهان الصدق در منطق طبیعیات، الهیات ۱۸. رساله من پرکار القطوع حررها الامام اثیرالدین المفضل الابهري ۱۹. رساله اسطرلاب ۲۰. مختصر فی علم الهيئة ۲۰. الزیج الاختیاری ۲۲. الزیج الشامل ۲۳. سه رساله در هیئت و نجوم ۲۴. اصلاح الهندسه ۲۵. الخلاف در فقه شافعی ۲۶. شرح ایساغوجی ۲۷. کشف الحکمة در فلسفه ۲۸. اصلاح استسعات ۲۹. الاشارات در مقابل اشارات ابن سینا ۳۰. البیان ۳۱. دیوان شعر.^۷

در تذکره عرفات آمده است که اثیرالدین ابهری از افاضل و اکابر است و صاحب دیوانی است که سه هزار بیت دارد از جمله این رباعی منصوب به اوست:

تا کی مدد نفس بدآموز کنم خلقی ز وجود خود غم‌اندوز کنم
من بعد بر آنم که به قرصی چو فلک روزی به شب آرام و شبی روز کنم
ابهري در منطق، سه ضرب بر پنج ضرب ارسطو در شکل چهارم قیاس اقتراسی افزوده^۸ و برای سالبه جزئیة در بعضی موارد چون عرفیة وجودیه صور عکس ثابت نموده است.^۹

انگیزه مؤلف از نوشتن کتاب کشف الحقایق فی التحریر الدقایق در مقدمه کتاب وجود شبهه در اصول و معانی علم طبیعی و ماقبل (الهیات) و قوانین منطق در کتب موجود بیان شده و افزوده است که به همین خاطر قصد نوشتن کتابی نموده که در آن خلاصه کلام حکماء معتبر گذشته به همراه تبیین حق و باطل و صواب و خطاء جمع شده باشد.

از تأمل در گفتار ابهری می‌توان انتقاد وی را نسبت به مباحث منطقی و طبیعی و الهی عصر خود دریافت نمود.

کتاب کشف الحقایق مرکب از سه بخش منطق، الهیات و طبیعیات است که برخلاف ترتیب مرسوم آن زمان (منطق، طبیعیات و الهیات) به صورت (منطق، الهیات، و طبیعیات) نگاشته شده است. بخش منطق یک مقدمه و پنج مقاله، بخش الهیات سه مقاله و یازده مطلع و چهل و سه لامع و شانزده بحث، طبیعیات آن نیز چهار مقاله دارد. سبک نگارش ابهری همان‌گونه که دانشمندان قرن هفتم هجری همچون کاتبی دارند، عناوین به صورت پاسخ قاطع به مسئله طرح و بعد جنبه سؤالی پیدا می‌کند و غالباً خالی از داوری و فقط گزارش آراء و نقد آنهاست. به همین خاطر، مختصر، ساده و روان بوده

و مناسب برای متون آموزشی و درسی است. ابهری از اقوال حکمائی چون ابن سینا (۵ مورد)، شیخ اشراق (۳ مورد)، امام فخر رازی (۱۵ مورد)، افلاطون و فضلی متأخر و ملیون (۱ مورد) نقل و نقد نموده است. از دقت در محتوا و تعداد نقل و نقد او می‌توان پی‌برد که استادش امام فخر را بیشتر و شیخ اشراق را کمتر از دیگران مورد نقد قرار داده است. و شاید همین مطلب گواهی بر نزدیکی سبک فلسفی ابهری به شیخ اشراق سهروردی است؛ گرچه ابهری خود را در فلسفه صاحب سبک می‌داند و در چارچوب تفکر فلسفی موجود در آن زمان نمی‌گنجد و در مسئله اساسی وجود، مخالف نظر شیخ اشراق و حتی امام فخر و موافق ابن سیناست.

معرفی نسخه‌های خطی کشف الحقایق

۱. نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی به خط نسخ مربوط به اواخر قرن هفت یا اوایل قرن هشتم هجری قمری است که همه آن را یک نفر نوشته و نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. از نظر نگارش، خوش خط، دقیق و خوانا، با رسم الخط معمول آن زمان و با حاشیه‌های نسبتاً زیاد و دارای فصل‌بندی مشخص و ممتازی است و هر صفحه آن دارای ۲۳ سطر است.

گاهی در کنار صفحه‌ها حاشیه دارد که در پایان آن رمز (ه) وجود دارد و غالباً صبغه انتقادی و اندکی نیز توضیحی هستند و در مجموعه ۲۳۱۰ مجلس، تنکابنی به شماره ۲۵۹۳۵ قفسه ۳۹۷۳ نگهداری می‌شود. ترتیب آن به این صورت است که اول منطق از صفحه ۱ تا ۱۰۳ با یک مقدمه و پنج مقاله، الهیات از صفحه ۱۰۵ تا ۱۶۸ در سه مقاله، طبیعیات از صفحه ۱۶۹ تا ۲۱۲ و در چهار مقاله آمده است.

۲. نسخه خطی دارالکتب المصریه توسط محمود بن فقیه محمد بن شرفشاه در سال ۶۷۸ ه. ق به خط نسخ نوشته شده و در مجموعه ۱۳۴۵ دارالکتب المصریه شماره ۱۶۲ در ۷۳۲ صفحه ۲۱ سطری نگهداری و میکروفیلم آن در داخل مجموعه کشف الاسرار خونجی (ج ۴) کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است. این نسخه از نظر خط چندان زیبا نیست ولی غلط املائی و انشایی کمتری دارد و حاشیه آن نیز اندک و دارای سه بخش منطق از صفحه ۱ تا ۳۶۰، الهیات از صفحه ۳۶۰ تا ۴۳۶ و طبیعیات از صفحه ۴۳۶ تا ۴۷۰ است.

روش تصحیح

از روش‌های معمول تصحیح یعنی مکانیکی، اجتهادی و توأم، روش سوم یعنی تلفیق و توأم استفاده شده است. بر این اساس نسخه خطی مجلس شورای اسلامی، نسخه اصلی و نسخه مصر بدل بوده و در شرایط مساوی و فقدان مرجح متن نسخه مجلس ترجیح داده شده است. در غیر این صورت با توجه به قواعد و اقتضای ادبی و مفهومی متن اصلی از سوی مصحح انتخاب شده است.

نتیجه

بهری بر فلسفه و منطق تسلط کامل داشته و سبک شیوه نگارش او علاوه بر این که روان، ساده و منظم بوده به یک مکتب فکری خاص اشرافی یا مشایی محدود نشده است. او چون استادش امام فخر رازی ذهنی نقاد و تحلیل‌گر داشته؛ از این رو تصحیح انجام یافته برای دانشجویان الهیات و فلسفه در سطح کاردانی و کارشناسی متن مناسبی است.

پی‌نوشت‌ها

۱. محقق و...، ص ۳۶.
۲. کورین، ص ۴۵۱.
۳. مدرس رضوی، ص ۱۸۳.
۴. همو، ص ۴۵۵.
۵. ریشتر، ص ۴۴۱.
۶. کاتبی قزوینی، ص ۶.
۷. همان، ص ۱۱۹-۱۱۸؛ دهخدا، جلد ۱، ص ۸۱۸؛ محقق و ایزوتسو، ص ۳۸؛ مدرس رضوی، ص ۱۰۵.
۸. فرهادی، شکل چهارم قیاس اقترانی، استاد راهنما احمد فرامرز قراملکی، سال ۱۳۷۸، دانشگاه تهران.
۹. ابن سینا، ج ۱، ص ۲۰۸.

منابع

ابن سینا، الاشارات و التنبیها، الجزء الاول، مع شرح خواجه طوسی و فخر رازی، نشر البلاغه، قم، ۱۳۷۵.

- اشپولر، برتولد، تاریخ مغول در ایران، ترجمه محمود میرآفتاب، علمی و فرهنگی، ۱۳۵۱.
- حائری، عبدالحسین، فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، بخش اول، ج ۹، ۱۳۴۶.
- حلی، علی اصغر، تاریخ فلاسفه ایرانی از آغاز تا امروز، زوار، تهران، ۱۳۵۱.
- دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه دهخدا، چاپ مجلس، ج ۳ (ابوسعید - اثبات) ۱۳۲۵.
- ریشر، نیکلا، تطور المنطق العربی، ترجمه محمد مهرا، دارالمعارف مصر، ۱۹۸۵ م.
- صدر حاج سید جوادی، احمد، دائرة المعارف تشیع، ج اول، بنیاد اسلامی طاهر، ۱۳۶۶.
- عموی، فرح، تصحیح و تحقیق بخش منطق کشف الحقائق ابهری، زیر نظر مقصود محمدی و احد فرامرز قراملکی، دانشگاه آزاد اسلامی کرج، ۱۳۷۷.
- فرهادی، شکل چهارم قیاس اقترانی، استاد راهنما، احد فرامرز قراملکی، دانشگاه تهران، ۱۳۷۸.
- کاتبی قزوینی، نجم‌الدین، ایضاح المقاصد من حکمه عین القواعد، شرح علامه حلی، به اهتمام سیدمحمد مشکوه، تصحیح، علینقی منزوی، دانشگاه تهران، ۱۳۳۷.
- کاتبی قزوینی، نجم‌الدین، فلسفه مابعدالطبیعه، ترجمه مدرس گیلائی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۲.
- کورین، هانری، تاریخ فلسفه اسلامی، ترجمه جواد طباطبائی، کویر، ۱۳۷۳.
- محقق، مهدی و ایزوتسو، توشی هیکو، منطق و مباحث الفاظ (مجموعه متون و مقالات تحقیقی)، دانشگاه تهران، ۱۳۷۰.
- مدرس رضوی، محمدتقی، احوال و آثار خواجه نصیرالدین طوسی، تهران، اساطیر، چاپ دوم، ۱۳۷۰.
- مدرسی (زنجانی)، محمد، سرگذشت و عقاید فلسفی خواجه نصیرالدین طوسی، امیرکبیر، ۱۳۶۳.

در آستانه تحقیق / اثرالدین البهری صاحب کشف الحقائق

تصویر صفحه اول کشف الحقائق، نسخه دارالکتب المصریه

تصویر صفحه اول کشف الحقایق، نسخه مجلس شورای اسلامی

دوره جدید، سال ششم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۷ (پیاپی ۴۳)